

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
VIII. Dizi - Sayı: 35^f

XVIII. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara: 1-5 Eylül 2018

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

VI. CİLT

ASKERÎ TARİH

AYAKLANMALAR, İSYANLAR, DARBELER VE
İHTİLALLER TARİHİ

Hazırlayanlar

Semiha NURDAN – Muhammed ÖZLER

ANKARA, 2022

Birinci Dünya Savaşı'nın Orta Asya'daki Etkileri: 1916 Kırgız İsyanı

Ömer Faruk Karaman*

Giriş

Tarihten beri Orta Asya, Ruslar açısından siyasi, ekonomik ve askerî açıdan önemini korumuştur. Çeşitli Türk kavimleriyle tarihin birçok sahnesinde yakın yaşayan Ruslar, uzun bir süre boyunca Altınordu Devleti'nin hakimiyeti altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra Ruslar, Altınordu'nun dağılmasıyla ele geçirilen topraklar üzerinde Türkler ile olan ilişkilerdeki dengeyi sağlamaya çalışmışlar ve yayılmacı politikayı sürdürmeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla Orta Asya'ya doğru yayılmak, Altınordu'nun yıkılmasıyla ortaya çıkan Çarlık Rusya açısından büyük önem arz etmekteydi. Aynı zamanda Orta Asya'nın kontrolünü ele geçirmek, Rusya'nın bölgede ticarî açıdan etkinleşerek ekonomide güç kazanması ve güney sınırlarının güvenliğini sağlaması anlamına gelmekteydi. Bu gelişmeler doğrultusunda 17. yüzyılın başlarından itibaren Ruslar Orta Asya'da askerî faaliyetlerine başlamıştır.¹

Çarlık Rusya'sının Orta Asya politikasının temelini güneye doğru ilerleme ve yeni kaynaklar ele geçirme oluşturmaktadır. Bu politikanın temellendirilmesinde ön plana çıkan Türk tarihinde Deli Petro olarak da adlandırılan Rus Çarı Velikiy Petr (Büyük Petro)'dir. Aynı zamanda Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma politikasının da fikir babalarından sayılmaktadır. Zira Petro, Orta Asya'nın ele geçirilmesi diğer Asya ülkelerinin kapısını açacağı düşüncesini belirtmiştir. Bu şekilde Kafkasya, İran ve Hindistan'a da ulaşacağını kanaatini taşımaktaydı.²

Genel olarak Rus yayılmacılığı 14. yüzyılda Altınordu hakimiyetinin yok olmasıyla başlamıştır. Bu doğrultuda ele geçirilen topraklar üzerinde varlığını sürdüren

* Araş. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bişkek/KIRGIZİSTAN, omer.karaman@manas.edu.kg ORCID: 0000-0003-0353-9805

1 İlyas Kamalov, "Rusya'nın Orta Asya Politikaları", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Raporu*, 2011, s. 14.

2 Bakıt Sagınbekov, "Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri" *T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2007, s. 8.

Müslüman nüfusun yerine Hıristiyanların yerleştirilmesi uygulamaları hayata geçirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1774'te Kırım hakimiyetini kaybetmesiyle bu politikanın eyleme dönüşmesi hız kazanmıştır. Ayrıca Rusların zorunlu göç siyasetinin Tatarlar üzerinde başlattığı da ifade edilmektedir.³

18. yüzyılda Kırgızlar çeşitli baskılardan dolayı yaşadıkları Altayların kuzey bölgesindeki yerlerinden ayrılarak Tanrı Dağları eteğinde Issık Göl havzası ve Çüy Nehri'nin etrafına yerleşmeye başlamıştır. Daha sonra bölgede etkin olan Hokand Hanlığı'na bağlanmışlardır. Hokand Hanlığı'nın 1876'da ortadan kaldırılmasının ardından da bölgede Rus hakimiyeti başlamıştır. Rusya bu bölgede hakimiyeti sağlamak adına bir takım askeri eylemlerde bulunmuş ve kolonileştirme politikasını da yürütmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda söz konusu bölgeye Rus göçmen sayısı sürekli artış göstermiştir. Rusların bu coğrafyada uyguladığı göçebelerin topraklarını devlet mülküne geçirmesi ve etnik Ruslara tarıma elverişli toprakların dağıtılması gibi nedenler Kırgızların zaman zaman başkaldırmalarında etkili olmuştur.⁴

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı yıllarında Orta Asya'daki durum, Rus Çarlığı'nın Orta Asya'da özellikle de Kırgızlar üzerindeki baskısı sonucu ortaya çıkan 1916 Kırgız İsyanı ve Ürkün Olayı ele alınacaktır. Bu isyanı başlatan sebepler ışığında Rus-Japon Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın durumu da incelenecektir.

Geçmişten Günümüze Orta Asya'daki Rus Varlığı ve Politikaları

15. yüzyılda Altınordu hakimiyetinin kırılmasıyla Rusların Asya'ya doğru yayılması başladı. 1552'de Kazan Hanlığı'nı işgal eden Ruslar, Hazar Denizi'ne kadar olan Volga havalisini kontrolleri altına aldılar. Bu şekilde ticari ve stratejik açıdan fayda sağlayan Ruslar, İran, Türkistan ve Hindistan ile ticari faaliyetlerini geliştirmeye çalıştılar. 1556'da Astrahan'ı işgal eden Ruslar, Türkistan Müslümanlarının ile Hazar'ın kuzeyinden İstanbul ile irtibat kurmalarını engellediler.⁵

Rus Çarı I. Petro Rusya'nın batılılaşması yönünde modern Rusya'nın temellerini atmıştır. Bununla birlikte Petro döneminde "açık ve sıcak denizlere inme" politikası

3 Figen Güner Dilek, "Cengiz Dağcı ve Kasımlı Bayalınov'un İzinde Zorunlu Göçlerle Sürgün Edilmiş Hayatlar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C XII/S. 2, 2015, s. 90-91.

4 Füsün Kara, "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün", *Turkish Studies*, C VI/S. 2, 2011, s. 538.

5 Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", *Tarih Dergisi*, S. 9, 1984, s. 398.

da Rus dış siyasetinin temel amacı olmuştur.⁶ Bununla birlikte Kırım Savaşı'yla başlayan Panslavizm hareketleri de Rus dış politikasında önemli bir yer almıştır. Bu yolla Rusya dışında yaşayan Slavların sorunlarını Rus kamuoyuna taşınmaya ve bu hareketi millî bir davaya dönüştürülmeye çalışılmıştır.⁷ Bununla birlikte Rusların Transkafkasya üzerinden güneye inme politikasını ise Bizans'ın yıkılmasından sonra bölgede kalan Ortodoks Hıristiyanların hamiliğini üstlenerek onları Müslüman Osmanlı ve İran tehdidine karşı korumak olarak temellendirdikleri görülmektedir.⁸ I. Petro'nun 1725'te ölmesinin ardından Rusya'nın Orta Asya'daki ilişkileri ve etkisi azalmasına karşın Petro'nun Doğu siyaseti sonraki idareciler tarafından uygulanmaya devam edildi.⁹

18. yüzyılda Rusların güneye doğru yayılışı Karadeniz'in doğusu ve batısı (Balkanlar-Kafkaslar) ile Türkistan üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Rus Çarı I. Petro Rusya'nın güney politikası konusunda önemli bir yer tutar. Petro Türkistan bölgesine gönderdiği heyetlerce bu bölgede altın kaynaklarının olduğunu tespit ettirmiştir. Bu kapsamda 1720 yıllarında güneye doğru seferler başladı ve İrtiş Nehri'ne doğru yaklaşıldı. Petro ele geçirilen topraklar üzerinde kalıcı olmak amacıyla kaleler inşa ettirdi. Aynı zamanda Ruslar yalnızca Sibirya tarafından değil, Hazar Denizi üzerinden de Türkistan'a ulaşmayı hedefledi. Bu amaç Çariçe Anna İvanovna zamanında da devam ettirildi. Kazakların Küçük Orda Han'ı kendisine karşı direnen muhalefete karşı Ruslardan yardım istemiş ve bu yardımlar sonucu Küçük ve Orta Orda Kazakları Rus himayesine girmişlerdir.¹⁰

Kuzey Asya'da Rus kontrolü altında bulunan topraklarda Rus ticareti geliştikçe Çarlık yönetimi Orta Asya'ya doğru yönelmiştir. Zira Rusya'nın İran, Çin ve Hindistan ile ticari ilişkileri kurabilmesi bu bölgenin kontrol altına alınmasıyla gerçekleşebilecekti. Bu doğrultuda Ruslar, Kazak topraklarına ilerleyerek ele geçirdikleri bölgelerde kaleler inşa ettiler. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kalelerin etrafına yerleştirilen Rus köylülerinin sayısının arttığı görülmektedir. Bu

6 Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2, 2011, s. 111.

7 Age., s. 123.

8 Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Yayınları, Ankara 2007, s. 23.

9 Orhan Doğan, "Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11,

10 Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 52-53.

faaliyetler doğrultusunda söz konusu topraklar üzerinde etkinliğini sağlamlaştıran Ruslar 19. yüzyılın başlarında Kazak toprakları üzerindeki politikalarını netleştirmeye başladılar ve bu politikaları üç şekilde yürüttüler. Birincisi, savaş hatları kurarak bozkırın derinliklerine doğru yol alma olarak belirlenmiştir. Böylece bu hatların etrafına sivil yerleşim yerleri kurularak Rus Kozakları yerleştirildi. İkinci olarak Kırgızlar (Kazaklar) üzerinde kendi yönetim sistemlerini kurmak ve üçüncü olarak göçebe Kazak halklarının kaçmasını engellemek amacıyla onları çember altında tutmak olarak belirlenmiştir. Bu süreç 1860'lara kadar devam etmiştir.¹¹

Çar II. Aleksandr döneminde Ruslar Taşkent bölgesini ele geçirmiş ve 1867 yılında Rusya'ya bağlı Türkistan askerî bölgesi oluşturulmuştur. Bu birlik 1868 yılında Buhara Hanlığı ile yapılan savaş neticesinde Semerkant'ın hakimiyetini ele geçirmişlerdir. 1873 yılında ise Hive Hanlığı Rusya sınırlarına dahil edilmiştir. 1881'de Aşkabat, 1884'te Merv Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Böylece 1880'li yıllarda Orta Asya'nın tamamına yakını Rus hakimiyeti altına girmiştir. Bu ilhak süreci yaklaşık üç asır devam etmiştir. Uzun yıllar Orta Asya üzerinde kontrol kurmak isteyen Rus ve İngiliz mücadelesinde 1907 yılında Rusya ile İngiltere arasında yapılan anlaşma gereğince Afganistan İngilizlerin, Orta Asya ise Rusların hakimiyet alanı olarak belirlenmiştir.¹²

Böylece Rusya'nın Orta Asya'da 1830'larda başlayan ilerleyişi Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Hokand Hanlığı'nın ele geçirilmesiyle son bulmuş ve Türkistan Genel Valiliği kurulmuştur. II. Aleksandr'ın ölümünden sonra tahta geçen III. Aleksandr (1891-1894) güneye inme politikaları doğrultusunda Hindistan ve Afganistan'a sızma çalışmaları sonucunda İngiliz-Rus Savaşı çıkmıştır. I. Büyük Oyun olarak da adlandırılan bu mücadele, İngiltere'nin Afganistan'ı, Rusya'nın ise Türkmenistan'ı almasıyla sonuçlanmıştır.¹³

II. Nikolay'ın devrilmesinin ardından Rusya liberal demokratlar ve sol görüşlü partilerin yer aldığı geçici hükümetler tarafından kısa süre yönetilmiştir. Lenin'in sürgünde olduğu İsviçre'den 1917'de Rusya'ya dönerek siyasete yeniden atılmasının

11 Tamara Ölçekçi, "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)", *Bilgi*, S. 51, 2009, s. 125.

12 İlyas Kamalov, "Rusya'nın Orta Asya Politikaları", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Raporu*, 2011, s. 16.

13 Esme Saraç, *Rus Dış Politikasını Şekillendiren Temel Dinamikler Çerçevesinde Rusya Federasyonu – Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türkistan) İlişkileri (1991-1999)*, *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2008, s. 23.

ardından 25 Ekim 1917'de Bolşevikler çoğunluğu sağlayarak yeni bir hükümet kurdu. 1918'de yapılan seçimlerde Bolşevikler oyların %25'ini aldılar. Seçimlerin ardından Lenin başta olmak üzere güçlü bir merkezî otorite oluşturmak amacıyla Komünist liderler harekete geçmişlerdir. Böylece Sovyetler Birliği'nin temelleri atılmış oldu.¹⁴

Rusya Federasyonu açısından eski Sovyetler Birliği coğrafyası önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan Sovyetler Birliği'nden ayrılan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi devletler bu ilişkileri sürdürebilmek için önemli bir platform olması planlanmıştır. Bu kapsamda çok sayıda anlaşma imzalanca da BDT içerisindeki ilişkiler Yeltsin döneminde istenilen düzeye getirilememiştir. Rusya'nın 1993'te açıkladığı “yakın çevre” politikasıyla askerî ve ekonomik açıdan eski SSCB coğrafyasını çıkar alanı olarak belirlemiştir. Yine 1993'te Karaganov Askerî Doktrini kapsamında Rusya'nın bölge güvenliğini sağlamak amacıyla BDT ülkelerinde asker bulundurabilme ilkesi kabul edilmiştir. Rusya'nın bu bölge ile yakından ilgilenmesinin en önemli nedenleri, radikal dinî grupların oluşturduğu tehditleri kontrol altına almak, bölgedeki doğal kaynaklara duyulan ihtiyaç, karşılıklı ekonomik bağımlılık, askeri varlığın devam etmesi ve bölgedeki Rus azınlık haklarının korunması olarak sıralanabilir.¹⁵

Yeltsin'den sonra göreve gelen Putin, siyasal, ekonomik ve stratejik açıdan birçok sorun ile Rusya yönetimini devraldı. Çünkü 1990'larda Rusya, ekonomik krizler yaşamış, uluslararası alanda süper güç olmaktan çıkmış ve kendi sınırları içerisinde çatışmaların yaşandığı bir ülke konumundaydı. Putin iktidara gelmesiyle 11 Eylül saldırılarının ardından başlayan aşırı hareketlere karşı yapılan müdahaleler kapsamında aşırı güç kullanımı ve şiddet politikası esas alınarak Çeçen sorununun çözümüne yönelik eylemlere başlamıştır. Ardından Putin ülkede kişisel otoritesini kurmaya ve ekonomiyi güçlendirmeye çalışmıştır. Böylece merkezi otoritenin güçlenmesini sağlayarak Rusya'da yeniden düzenin inşa edilmesini sağlamaya çalışmıştır.¹⁶

Rusya'nın “yakın çevre” politikaları kapsamında Orta Asya'ya yönelmesinde BDT topraklarının Rusya'nın 'Millî Güvenlik Sahası' olarak belirlenmesi etkili olmuştur.

14 Esmе Saraç, Rus Dış Politikasını Şekillendiren Temel Dinamikler Çerçevesinde Rusya Federasyonu – Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türkistan) İlişkileri (1991-1999), *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2008, s. 25.

15 Erel Tellal, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C LXV/S. 3, 2010, s. 206-207.

16 Fikret Elma, “Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya”, *Journal of Azerbaijani Studies*, 2009, s. 133.

Ayrıca terör olayları nedeniyle ABD'nin son dönemlerde Orta Asya'da varlığını arttırmaya çalışması da Rusya'nın bu bölgeye olan ilgisini canlı tutmuştur.¹⁷

Rus-Japon Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya

1. Rus-Japon Savaşı ve Sonuçları

19. yüzyılın sonlarında bütün Asya'da gerginlik hüküm sürmekteydi. O dönemde Mançurya Hanedanı Qin tarafından yönetilen Çin İmparatorluğu, 1894-1895 yıllarında Japonya'ya karşı yenik düşmüştü. Bu gelişmeler doğrultusunda ayaklanan Çin milliyetçileri “şeytan” olarak adlandırdıkları yabancılara karşı tehdit sayılabilecek eylemlerde bulunmaya başladılar. Bu hareketlilik Boxer Ayaklanması olarak tarihe geçmiştir.¹⁸

Japonya, Çin ile girmiş olduğu savaştan kesin zaferle çıkmasına rağmen Rusya, Almanya ve Fransa'nın baskılarıyla Liaotung bölgesini Çin'e geri vermiş ve Port Arthur Limanı Ruslara kiralanmıştır. Boxer ayaklanmasına rağmen Rusya Mançurya'dan askerlerini çekmemiştir.¹⁹ Güney Mançurya'da başlayan Boxer hareketi zamanla geniş bir alana yayıldı ve ayaklanmanın şiddeti her geçen gün artış gösterdi. Demiryolu ağları yok edilmeye başlandı. Yabancıların evleri yakıldı ve yabancılar öldürülmeye başlandı.²⁰ Bu ayaklanmayı fırsata çeviren Rusya, Mançurya'ya asker sevkıyatı gerçekleştirdi. Ardından Rusya, Çin ile bir anlaşma yaparak Mançurya'da demiryolu yapımı ve yeraltı kaynaklarını işletme hakkını elde etti. Böylece bu işletmeleri korumak amacıyla Mançurya'ya Rus ordusu yerleştirildi. Rusya'nın bu tutumu Japonya ve İngiltere'nin endişelenmesine yol açtı ve iki ülke de Rusya'dan askerlerini geri çekmesini ve bölgenin yeniden Çin'in egemenliğine bırakılmasını istedi. Ardından Japonya, Rusya'nın Mançurya'daki egemenliği kabul ederek kendisinin de Kore'de hakimiyet kurmasını önerdi. Rusya bu teklifi reddetti ve Şubat 1904'te Japonya Rusya'ya savaş ilan etti.²¹

17 Esmе Saraç, Rus Dış Politikasını Şekillendiren Temel Dinamikler Çerçevesinde Rusya Federasyonu – Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türkistan) İlişkileri (1991-1999), T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2008, s. 42.

18 Kristofer Martin, *Rusko – Japonskaya Voina. 1904-1905*, (Perevod. Y. Solntseva), 2003, s. 5.

19 Yasemin Davarcı, “1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Japon Manga Kitaplarına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2015, s. 44-45.

20 John Albert White, *Diplomacy of the Russo-Japanese War*, Princeton University Press, Pennsylvania 2015, p. 5.

21 Servet Aşar, “Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 14, 2003, s. 71.

Savaş genel itibariyle Japonların üstünlüğüyle devam etmiştir. Mançurya'nın güney bölgesinde art arda alınan yenilgiler doğrultusunda Ruslar kuzeye doğru çekildi. Aynı zamanda Rus donanması ağır kayıplar vermiştir. 203 Metre Tepesi'nin Japonların eline geçmesiyle stratejik bir avantaj elde eden Japonlar 2 Ocak 1905 günü Port Arthur'u kuşatmaya aldılar. Bazı başarısızlıklar yaşanmasına rağmen Japonlar yedi ay süren kuşatma sonucunda galibiyet elde etmişlerdir. Bu savaşta yaklaşık 31.306 Rus askeri ve bu sayının üç katı kadar Japon askeri zayıtı yaşanmıştır. Japonya'nın bu zaferi dünya çapında geniş yankı uyandırmış ve Lenin gibi bazı Rus liderler bu olayın Rus İmparatorluğu'nun çöküşünün habercisi olduğunu savunmuşlardır. Zira alınan mağlubiyetten birkaç hafta sonra Rusya'da Kanlı Pazar olayı gerçekleşmiştir. Port Arthur'un kaybedilmesinin ardından 22 Ocak 1905 Pazar günü gerçekleşen bu olayda Saray etrafında toplanan çok sayıda insanın üzerine Rus askerleri tarafından açılan ateş sonrası 2000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir.²²

Savaş esnasında ABD Başkanı Roosevelt Japonların bölgede güç kazanmasından çekinmesi üzerine savaşı sonlandırıp bölgede dengelerin kurulması amacıyla Ruslara barış görüşmeleri için arabuluculuk yapabileceğine ilişkin bir mesaj iletmıştır. İngilizler ise savaştan Rusların veya Japonların kesin bir galibiyet elde ederek Mançurya ve Kore'deki çıkarlarını olumsuz etkileyeceğini düşünmüşlerdir. Japonya da maddi açıdan zorlanmaya başladığı için Roosevelt'in arabuluculuk yapması için girişimlerde bulunmuştur. Ruslar da Tsushima Deniz Muharebesi'nden yenilgi ile ayrıldıktan sonra barış görüşmelerine olumlu bakmıştır. 5 Eylül 1905 tarihinde imzalanan Portsmouth anlaşması ile Rus – Japon Savaşı sona ermiştir. Bu doğrultuda Ruslar Mançurya'daki tüm birliklerini geri çekmiş, Japonya'nın Kore'deki haklarını tanımış ve Mançurya demiryolları Japonların eline geçmiştir.²³ Ruslar Şakalin adasının yarısını da Japonlara bırakmayı kabul etmişlerdir. Port Arthur ve Liaotung da Japonlara bırakılan stratejik noktalardandır.²⁴

Bu savaş Rus toplumunun yönetime olan algılarını da önemli ölçüde etkilemiştir. 1905 yılının bahar aylarında savaşın ağır ekonomik bedeli ancak fark edilmeye başlandı. Bununla birlikte toprak bütünlüğünü koruma konusu da irdelenmeye

22 Yasemin Davarcı, "1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Japon Manga Kitaplarına Yansıması", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2015, s. 49-50.

23 Age., s. 51-52.

24 Metem Yetişgin, "Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı", *Bilig*, 2010, s. 212.

başlandı. Böylece Rus-Japon Savaşı'nın hükûmetin toplum nazarındaki güvenini de önemli derecede sarstığı kabul edilmektedir.²⁵

Rusların Japonlar karşısında almış oldukları bu yenilgi sonrasında başlayan ayaklanmalar zincir etkisiyle uzun yıllar Rus baskısı altında yaşayan topluluklarda çeşitli başkaldırmalara ortam hazırlamıştır. Uzun yıllar süren bu hareketlilik bölgeden Rus hakimiyetinin kalkması için yeterli olmamıştır.²⁶

2. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Durumu

Birinci Dünya Savaşı Ruslar ve tüm insanlık açısından büyük ve unutulması zor trajik bir olayı ifade eder. Bu konuda günümüzde halen akademik çalışmalar yapılmaktadır. Bu savaş özellikle Rusya açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü savaş Rusya içinde birçok sosyo-ekonomik olayları tetiklemiş ve Ekim devrimi ile sonuçlanarak savaştan çekilmesine neden olmuştur.²⁷

Japonlarla yaşanan savaşın ardından zor şartlarda Birinci Dünya Savaşı'na giren Rusya'da milyonları bulan sayıda vatandaşa askere çağrıldı. Bu askerlerin giderlerini karşılamak için de yeni bir maddi ihtiyaç meydana geldi. Bu ihtiyacı karşılayacak olan köylüler ve endüstride çalışan şehirli askerlere alındığından tarım ve sanayideki üretim durma noktasına geldi. Bu sebepten hükûmet, orduyu beslemek amacıyla müttefikleri başta olmak üzere birçok ülkeden borç alma yoluna gitti. Bu kapsamda Fransa ve İngiltere'den 2 milyar 243 milyon dolar tutarında kredi desteği alındı. Bu kredinin bir bölümünü endüstriye ayıran Rus hükûmeti dünya pazarından koptuğu için hammadde yetersizliği yaşamaya başladı. Bununla beraber çalışacak işgücünün askere toplanması da iktisadi anlamda önemli sorunları meydana getirmiş oldu. Cephane eksikliği ile savaş sürdürmeye çalışan Rusya'da savaşın ikinci yılında cephe gerisinde durum daha da ağırlaşmaya başladı. Şehirlerde yiyecek sıkıntıları ortaya çıktı.²⁸

Savaş, bölge ekonomisini olumsuz anlamda önemli bir şekilde etkiledi. Pamuk ve diğer bitki ürünlerinde üretim keskin bir düşüş yaşadı. 1915 yılında Rusya'nın

25 Vorobyeva Evelina Aleksandrovna, "Russko-Yaponskaya Voyna 1904-1905'i Obshestvennoe Mnenie Sibiri i Dalnego Vostoka", *Avtoferat*, Novosibirsk, 2009, s. 19

26 Baktygul Kulamshaeva, "Aytmatov'un Eserlerinde Savaşın İzleri", *The Journal of Academic Social Science*, S. 35, 2015, s. 309.

27 B. D. Kozenko, "Oteçestvennaya İstoriografiya Pervoy Mirovoy Voynı", *Novaya i Noveyşaya İstoriya*, S. 3, 2001, s. 3.

28 Bakit Sağınbekov, "Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri" *T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2007, s. 25.

kırsal nüfusunun yarısına kadarı yiyecek bulmada sıkıntılar çekti. 1915 yılının Ocak ayına doğru birçok yoksul göçebe ve yerleşimci hazırda bulunan yiyeceklerinin tamamını tüketme aşamasına geldi. Bu sene Çarlık yönetimi bozulan bu ekonomik hayati düzeltmek amacıyla birçok politika üretse de başarılı olamadı.²⁹

1905 yılında Japonya karşısında aldığı mağlubiyeti telafi etmek ve başka hedeflerine ulaşmak amacıyla bu savaşa giren Rusya böylesine zor bir durumda savaşı sürdürmeye çalışmıştır. 1916 yılına gelindiğinde Rus hükûmeti cephede ve cephe arkasında açığa çıkan ihtiyaçları Türkistan bölgesinden karşılamayı amaçlamıştır. Bu durum ise söz konusu bölgede isyanların çıkmasını tetiklemiştir. Bu isyanlar da Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin oluşumunu hızlandırmış ve Rusya'nın savaştan çekilmesini önemli ölçüde etkilemiştir.³⁰

1916 Kırgız İsyanının Çıkış Nedenleri, Gelişimi ve Sonuçları

19. yüzyılın sonlarına doğru Çarlık yönetimi Orta Asya toplumları üzerindeki baskılarını artıran bazı politikalar geliştirmiştir. Rusya bu bölgedeki hakimiyetini güçlendirmek için askerî baskı ve kolonizasyon politikalarını canlı tutmaya çalışmıştır. Bu bağlamda bölgeye yerleştirilen göçmen sayısı sürekli artış göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte “step kanunu” gereğince göçebe Kırgız halkının toprakları devlet mülkiyetine geçirilmeye başlanmıştır.³¹ Ayrıca Rus isimleri verilmiş olan bu topraklarda yapılan tarımsal faaliyetlerde Kırgızlar en az haklara sahip olan topluluk haline gelmiştir.³²

Rus-Japon Savaşı'nın ardından Birinci Dünya Savaşı'na katılan Rusya, gün geçtikçe artan harcamaları karşılamak amacıyla halktan ağır vergiler toplamaya başladı. O döneme kadar da bölgedeki yerel halkın elinden verimli toprakların alınarak bu topraklara Rus çiftçilerinin yerleştirilmesi huzursuz bir ortamın oluşmasını tetiklemiştir. 1916 yılında Türkistan bölgesindeki toplam nüfusun %6 kadarını oluşturan Rus köylülerine verimli toprakların %57,7'si, geri kalan topraklar ise yerel halkın oluşturduğu %94'lük kesimine verilmesi bu durumu özetlemektedir.³³

29 H. Tursunov, *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*, Moskova, Znanie 1965, s. 6.

30 Enver Kapağan, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Gerçekleşen Olaylar ve Bu Olaylar Karşısında Kazak Aydınlarının Tavrı”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C V/S. 1, 2015, s. 75-76.

31 Murat Köylü, “Ürkün: Bir Katliam Öyküsü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C XI/ S. 2, 2016, s. 125.

32 Age., 126.

33 Pamirbek Kazıbayev, *1916- Calka Kırgızstandağı Kötörülüü*, Bişkek 1996, Biyiktik Basmakanası, s. 102.

İlk başta Türkistan bölgesinden savaşa asker alınmamaktaydı. Bunun yerine “mecburi bağış” toplanmaktaydı. Yerli halk ise bu durumu ayrıcalık olarak görmekteydi. Bu kapsamda Türkistan Genel Valisi Kuropatkin halktan 2.400.000 ruble topladı.³⁴ Savaş devam ederken 1916 yılında Çar II. Nikola Sibiry ve Türkistan bölgesinden temin edilmek üzere 19 ile 43 yaş arası erkeklerin cephe gerisinde çalıştırılmasını bildiren bir kararname çıkarmıştır. Türkistan bölgesinden alınacak kişi sayısı da ortalama 250 bine tekabül etmektedir.³⁵ Bu şekilde toplanacak insanların beraberlerinde kışlık giysilerini, birkaç günlük yiyeceklerini ve bir miktar para hazırda bulundurmaları gerektiği de bildirilmiştir. Bu yasanın yaz aylarında çıkarılması da köylülerin işlerini ve zirai faaliyetleri sekteye uğratmıştır.³⁶ Bu emir doğrultusunda geri hizmette çalışacak olan kişilerin listeleri hazırlandı. Emire karşı gelenler ölüm cezasına çarptırılmaya başlandı.³⁷

Bu gelişmeler Kırgızların mücadeleye yönelmesine ortam hazırlamıştır. Kırgızistan’ın kuzey bölgesinde isyan hareketleri böylece baş göstermiş oldu. Bu isyana Kırgızlar ile birlikte Kazak, Uygur ve Çin Müslümanları da katılım göstermiştir. Ayrıca genel bir karar ile halk savaşa asker göndermeme kararı aldı. Temmuz ayında başlayan ayaklanma şiddetlenerek devam etti. Küçük topluluklar olarak farklı bölgelerde ayaklanan Kırgızlar kendi liderlerini de seçerek isyana katılmaya devam ettiler. İsyanın merkezi Narın eyaletinde bulunan Koçkor bölgesi olmuştur. Mücadelenin lideri sayılan Kanat Ubukeoğlu’na bağlı katılımcılar bazı Rus köylerini yağmaladılar. Göçebe hayatı benimseyen Kırgızlar modern savaş tekniklerini bilmemesi ve gerekli teçhizatın bulunmamasından dolayı Almatı’dan gelen Rus birliklerine karşı verdikleri mücadelede birçok kayıp verdiler. Ayaklanma Kırgızistan’ın diğer bölgelerine de yayılarak devam etti.³⁸

Türkistan Genel Valisi Kuropatkin isyanı bastırmak amacıyla 14 tabur, Rus Kozaklarından oluşan 37 bölük, 42 top ve çok sayıda makineli tüfek ile isyancı gruplara saldırmıştır. Bu saldırıya bölgeye yerleştirmiş olan Rus göçmenler de katılım göstermiştir. İsyana kalkışanlar esir alınmaksızın öldürüldü. Ayrıca

34 Murat Köylü, Age., s. 128.

35 *Vösstaniye 1916 goda v Kırgızstane, Dokumentı i Materialı sobranne L.Lesnoy*, Editör: T.Rıskulov, Moskva Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, 1937, s. 19.

36 Mayramgül Dıykanbayeva, “1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3, 2014, s. 117.

37 Roza Abdikulova, “1916 Türkistan İsyanı’nın Kırgız Edebiyatına Yansıması: Ürkün”, *bilig*, S. 76, 2016, s. 167.

38 Mayramgül Dıykanbayeva, Age., s. 117.

Kuropatkin bu isyana katılanların ölümle cezalandırılmasını ve tüm mal varlığına el konulmasını kendisine tabi olanlara emretti. Kırgız tarihçi Üsönbayev'e göre bu birlikler şimdiki Bişkek ve çevresinde 30 binden fazla Kırgız'ı öldürdüğünü belirtmiştir. Bu durum karşısında kurtulabilmek amacıyla birçok Kırgız Çin'e kaçmayı tercih etti. Kırgızlar en çok kaybı bu yolculuk esnasında vermiştir. Kaşgar bölgesine kadar uzanan coğrafyaya kaçan 300 bin civarında insanın barınma ve yemek ihtiyaçları da yerel yönetimleri endişe içine sokmuştur. Bu bağlamda Sincan valisi Pekin yönetimiyle görüşerek gelenlerin geri gönderilmesi kararını almış fakat Kırgızlar geri dönmekten kaçınmışlardır. Sonraki yıl Kırgızların bütün maddi olanakları tükendiğinden Çin yönetimi kaçkınların geri dönmeleri yönündeki baskıları da artmıştır. Bir yıl burada kalan Kırgızların geri dönüşü ancak 1917 yılında Rusya'da meydana gelen devrimlerden sonra mümkün olabilmektedir.³⁹

İsyanı bastırmada kullanılan şiddet doğrultusunda ve yaşanan büyük göç esnasında bazı araştırmalara göre 300 bin Kırgız hayatını kaybetmiştir. Bu sayı araştırmalara göre farklılık gösterebilmektedir. Fakat 1916 yılına kadar yapılan nüfus sayımları, doğum oranları, bölgenin demografik yapısı gibi olgular göz önüne alınarak yapılan hesaplara göre Kırgız nüfusunun günümüzde olması gerekenden 203.803 kişi az görülmektedir. Böylece Kırgızların verdiği kayıpla ilgili net olmayan bir bilgi sunmaktadır.⁴⁰

Kırgızların ve diğer Orta Asya halklarının Ruslara karşı vermiş oldukları bu mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat buna rağmen bu olay Orta Asya halkları arasında millî düşüncelerin ortaya çıkmasına olanak hazırlamıştır. Bu millî mücadele düşüncesi ancak 20. yüzyılın sonlarında Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasında etkili olmuştur.⁴¹ Rus akademisyen Tatyana Kotyukova “1916 ayaklanması nedir?” sorusuna üç seçenikle cevap vermiştir: “güç hatası” (devletin süregelen emperyalist doğası), “tarihsel düzen” (imparatorluk doğasının bir sonucu) ve Türkistan halklarında oluşan “ulusal bağımsızlık fikri”.⁴²

39 Bakıt Sagımbekov, “Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri” *T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2007, s. 34-35.

40 Füsün Kara, “1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün”, *Turkish Studies*, C VI/S. 2, 2011, s. 545.

41 Turdubek Şeyşekanov, *Göl'deki İsyân 1916*, Hazırlayanlar: Ali Rıza Yeter ve Ali Ünal, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 191.

42 Tatyana Kotyukova, “Vosstanie 1916 g. kak obşaya tragediya”, *Sbronik Stat'ey Pereosmslenie vosstaniya 1916 goda v Tsentralnoy Azii*, Bişkek 2017, s. 60.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'na, Japonlar ile geçirdiği savaştan ağır bir mağlubiyet ile giren Rusya başta ekonomik ve askerî olmak üzere birçok alanda büyük zorluklar yaşamaktaydı. Bu sorunları halktan alınan vergiler ile kapatmaya çalışan Çarlık yönetimi başta askere alınmayan onun yerine vergi yükümlülüğü olan Türkistan halkından savaş devam ederken geri hizmette çalıştırılmak üzere asker toplanması için ferman çıkarmıştır. Tarihsel süreçte bu bölgede yaşayan halkın elinden alınan verimli toprakların Rus göçmenlere verilmesiyle başlayan huzursuz ortam bu olaylar zinciri ile kitlesel bir kalkışmaya dönüşmüştür. Bu kalkışmayı bastırmaya çalışan Çarlık yönetimi 200 binden fazla Kırgız'ın ölümüne neden olmuştur. Bu olay halk arasında "Ürkün" adıyla anılmaktadır. Ürkün ise eski dilde "korkmak, ürkemek, kaçmak" anlamına gelmektedir.

Savaşın en şiddetli yıllarında Türkistan'da ortaya çıkan bu ayaklanma Rusya'nın savaştaki gücünü daha da azaltmış ve 1917 yılında gerçekleşen devrim sonrasında savaştan çekilmesinde etkili olmuştur.

Söz konusu ayaklanmaya bölgedeki tüm Türk ve Müslüman unsurlar katılım gösterdiğinden bu olay Türkistan halkları arasında millî birlik ve beraberlik düşüncesini de canlı tutmuştur. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kırgızlar için günümüzde de millî kimlik inşasında Ürkün Olayı önemli yer tutmaktadır.

Kaynaklar

- Abdıkulova, R. "1916 Türkistan İsyanı'nın Kırgız Edebiyatına Yansıması: Ürkün", *Bilig*, S. 76, 2016, s. 159-177.
- Avşar, S. "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 14, 2003, s. 65-127.
- Aydın, M. "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2004, s. 109-124.
- Çapraz, H. "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hakimiyet Kurması". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 51-78.
- Davarcı, Y. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Japon Manga Kitaplarına Yansıması. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.
- Dıykanbayeva, M. 1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3, 2014, s. 112-126.
- Doğan, O. Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2004, s. 287-302.
- Elma, F. "Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya". *Journal of Azerbaijani Studies*, 2009, s. 129-143.
- Güner Dilek, F. "Cengiz Dağcı ve Kasımalı Bayalınov'un İzinde Zorunlu Göçlerle Sürgün Edilmiş Hayatlar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12 (2): 2015, 86-106.
- Kamalov, İ. Rusya'nın Orta Asya Politikaları. Rapor, Yayın no: 2, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.
- Kapağan, E. "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Gerçekleşen Olaylar ve Bu Olaylar Karşısında Kazak Aydınlarının Tavrı". *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 2015, s. 72-80.
- Kara, F. 1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün. *Turkish Studies*, 6 (2): 2011, 537-546.
- Kazıbayev, P. 1916- Cılkı Kırgızstandağı Kötörülüş, Biyiktik Basmakanası, Bişkek. 1996.
- Kotyukova, T. Vosstanie 1916 g. kak obşaya tragediya. Sbronik Statey 'Pereosmislenie vosstaniya 1916 goda v Tsentralnoy Azii', Bişkek 2017, s. 60-65.

Kozenko, B. D. Oteçestvennaya İstoriografiya Pervoy Mirovoy Voynı. Novaya i Noveşaya İstoriya, No: 3, 2001, s. 3-27.

Köylü, M. “Ürkün: Bir Katliam Öyküsü”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11 (2): 2016, 117-141.

Kulamshaeva, B. “Aytmatov’un Eserlerinde Savaşın İzleri”. *The Journal of Academic Social Science*, S. 35, 2015, s. 307-326.

Martin, K. Russko – Yaponskaya Voyna. 1904-1905. (Perevod. Y. Solntseva). 2003.

Ölçekçi, T. “Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu’nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiğı Milli Bağımsızlık Mücadelesi” (1837-1847). *Bilgi*, S. 51, 2009, s. 123-138.

Sagınbekov, B. Kırgızistan’da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri. T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir. 2007.

Sapmaz, A. Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri. Ötüken Yayınları, Ankara, 2007.

Saraç, E. Rus Dış Politikasını Şekillendiren Temel Dinamikler Çerçevesinde Rusya Federasyonu – Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türkistan) İlişkileri (1991-1999). T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2008.

Saray, M. “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”. *Tarih Dergisi*, S. 34, 1984, s. 397-416.

Şeyşekanov, T. Göl’deki İsyân 1916. (Hazırlayanlar: Ali Rıza Yeter ve Ali Ünal), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

Tellal, E. “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (03): 2010, 189-236.

Tursunov, H. Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane, Moskova, Znanie 1965,

Vorobyeva, E. Russko-Yaponskaya Voyna 1904-1905’i Obshestvennoe Mnenie Sibiri i Dalnego Vostoka. Avtoreferat, Novosibirsk. 2009.

Vosstaniye 1916 goda v Kirgizstane, Dokumentı i Materialı sobranie L.Lesnoy. 1937 Editör T.Rıskulov, Moskva Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo.

Birinci Dünya Savaşı'nın Orta Asya'daki Etkileri:
1916 Kırgız İsyanı

723

White, J. A. Diplomacy of the Russo-Japanese War. Princeton University Press, Pensylvania. 2015.

Yetişgin, M. . Yirminci Asra Girenken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı. Bilig, S. 52, 2010, s. 195-230.